

Habeş-rû Bir Dilber-i Yemen: Kahve ve XIX. Yüzyılda Yazılmış “Kahve” Redifli Beş Gazel*

Giyasi BABAARSLAN¹

Atıf/©: Babaarslan, Giyasi, Habeş-rû Bir Dilber-i Yemen: Kahve ve XIX. Yüzyılda Yazılmış “Kahve” Redifli Beş Gazel, Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi, 2022/7(2), 21-44.

Öz

Kahve; tarihî, kültürel, sosyokültürel, ekonomik ve gastronomik değeriyle ortaya çıktığından bu yana hemen her toplum ve kültürde kendine bir şekilde yer edinmiştir. Başta menşei ve mucidi olmak üzere hakkındaki birçok muammalı meselenin hâlâ tam anlamıyla gün yüzüne çıkarılmadığı, kaynaklarda zikredilen bilgilerin menkıbe ve tevatürlere dayandırıldığı görülmektedir. Bütün bilinmezlerinin aksine ulaştığı her coğrafyada kendi kültürünü ve müesseselerini vücuda getirip hemen her sınıftan insanın tanıdığı yakın bir dost hâline gelmiştir. On altıncı yüzyılda kahveyle tanıştığı bilinen Osmanlı ferdinin ev, iş yeri ve ibadethane arasında sürdürdüğü sınırlı sosyal hayatı kahve ve kahvehaneler vasıtasıyla önemli bir değişim yaşamıştır. Kahve, varlığını ve meşruiyetini tam anlamıyla kabul ettirmeye başladığı 17. yüzyıldan itibaren her kesimden insanın hemen her fırsatta zevkle tükettiği bir içecek hüviyetini kazanmıştır. Kahvenin toplum hayatının derinlerine hızlı bir şekilde nüfuz eden bu müessir gücü, şairler üzerinde de etkisini aynı oranda göstermiştir. Birçok şairin, 16. yüzyıldan itibaren kahveye dair görüşlerini ortaya koyan şiirler kaleme aldıkları görülmektedir.

Bu çalışmada, kahve hakkında kısa bir girişten sonra 19. yüzyıl şairlerinin divanlarında kahveden bahsettikleri beyit veya bentlerinden bazı örnekler verilecektir. Daha sonra Diyarbakırlı Kâmî, Kerküklü Şükri, Kıbrıslı Hilmî, İstanbullu Eşref tarafından kaleme alınan “kahve” redifli gazeller ile Benderli Cesârî'nin nazmettiği “kahve duhân” redifli gazel incelenecektir. Söz konusu gazellerden hareketle kahvenin toplum yaşamındaki yeri ve önemine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kahve, gazel, redif, 19. yüzyıl, sosyal hayat.

¹Arş. Gör. Giyasi BABAARSLAN, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, gys_babaarslan10010208@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9074-2379

Geliş/Received: 13 Ekim 2022, Kabul/Accepted: 16 Kasım 2022 / DOI: 10.46628/itbhssj.1188668

*Bu çalışma, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Ahmet Doğan danışmanlığında devam eden “*Divanlardan Hareketle XIX. Yüzyılda Sosyal Hayat*” başlıklı doktora tezimizden üretilmiştir.

Abyssinian Faced a Yemenite Belle: Coffee and Five Ghazals with “Kahve” Redif Written in the 19th Century

Citation/©: Babaarslan, Giyasi, Abyssinian Faced a Yemenite Belle: Coffee and Five Ghazals with “Kahve” Redif Written in the 19th Century, Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi, 2022/7(2), 21-44.

Abstract

Coffee; since its emergence with its historical, cultural, socio-cultural, economic and gastronomic value, it has taken a place in almost every society and culture. It is seen that many enigmatic issues about him, especially his origin and inventor, are still not fully revealed, and the information mentioned in the sources is based on legends and tawatur. Contrary to all the unknowns, it brought its own culture and institutions into existence in every geography it reached and became a friend that people from almost every class knew. At this point, the limited social life of the Ottoman individual, who is known to have met coffee in the 16th century, between home, workplace and place of worship also experienced a significant change through coffee and coffeehouses. Coffee has gained the identity of a beverage that people from all walks of life consume with pleasure at almost every opportunity since the 17th century, when it began to make its existence and legitimacy fully accepted. This influential power of coffee, which quickly penetrated the depths of social life, also showed its effect on poets at the same rate. It is seen that many poets have written poems that reveal their views on coffee since the 16th century.

In this study, after a short introduction about coffee, some examples of the couplets or bends in which the poets of the 19th century talked about coffee in their divans will be given. Then, ghazals with “kahve” redif written by Kâmi from Diyarbakır, Şükrî from Kerkuk, Hilmi from Cyprus, Eşref from Istanbul and ghazals with “kahve duhan” redif written by Cesari from Bender will be examined. Based on the aforementioned ghazals, the place of coffee in social life will be mentioned.

Key Words: Coffee, ghazal, redif, 19. century, social life.

Giriş

Köken itibarıyla Arapça bir kelime olan kahve, “sıcak iklimlerde yetişen kökboyasıgillerden bir ağaç, bu ağacın meyve çekirdeği, bu çekirdeklerin kavrulup dövülmesiyle, çekilmesiyle elde edilen toz ve bu tozla hazırlanan içecek” (Türkçe Sözlük, 1998: 1159) şeklinde tarif edilmektedir. Kahve kelimesi ilk zamanlar şiiirde şarap² ve hatta şarabın aşağılayıcı sıfatlarından biri manasına gelecek şekilde kullanılmış; 14. yüzyılın sonlarına doğru kahve tanelerinden yapılan bir içecek manasını kazanmıştır (Arendonk, 1977/6: 95; Hattox, 1988: 16). Sözcüğün türetildiği Arapça *k-h-v/y* kökü, bir şeyi tiksindirici hâle getirme ya da bir şey için duyulan isteği azaltma anlamlarını ihtiva etmektedir. Şarabın, insanı yediği şeylerden soğutması ya da iştahını kesmesi özelliği ile kahvenin uykuyu giderme hassası arasında bağlantı kurularak yeni bulunan içeceğe bu sebeple kahve denmiş olabileceği ifade edilmektedir. İsimlendirmeye alakalı bir başka varsayım da kahvenin ilk ortaya çıktığı ya da tüketilmeye başlandığı yerlerden biri olarak düşünülen Etiyopya'nın bir bölgesi olan Kaffa'nın telaffuz bakımından kahve kelimesine yakın olması dolayısıyla kahve adının Kaffa'dan gelmiş olabileceğidir (Hattox, 1988: 16).

Kahve hakkındaki en eski bilgilere 16. yüzyılda Abdülkâdir el-Cezîri tarafından Şehabeddin ibn Abdülgaffar'ın eserine dayanarak kaleme alınan *Umdetü's-safve fi Hilli'l-kahve* adlı risalede rastlanılmaktadır. Bu içeceğin Yemen'de büyük bir ilgi gördüğüne dair rivayetler, yine 16. yüzyılın başlarında Kahire'ye ulaşmıştır. Orada, sufilerin gece yapılan dinî ayin ve ibadetlerde zihni uyanık ve bedeni zinde tutan kahvenin uyarıcı özelliğinden istifade ederek daha uzun süre ayakta kalıp ibadet ettikleri rivayet edilmiştir (Arendonk, 1977/6: 95; Desmet-Grégoire, 2022: 14). Tüketimi gittikçe yaygınlaşan kahvenin ortaya çıkması ve kullanımı hakkındaki anlatı ve efsanelerin de aynı oranda artış gösterdiği anlaşılmaktadır. el-Cezîri'nin kaydettiği bir söylentiye göre kahve, bir müddet istemeyerek Afrika sahillerinde kalan el-Zabhâni tarafından keşfedilerek Habeşistan'dan Aden'e götürülmüştür. Aynı yazarın aktardığı başka bir rivayete göre kahvenin Yemen'e girişi, daha çok Şeyh Şâzilî olarak anılan Ali b. Ömer eş-Şâzilî³ (öl. 656/1258) eliyle olmuştur (Arendonk, 1977/6: 95; Ayvazoğlu, 2019: 17; Hattox, 1988: 13-15). Kahvenin mucidi hususunda kaynaklarda daha birçok farklı kişinin adı geçmekle birlikte Osmanlı toplumunda Şeyh Şâzilî kahvecilerin piri olarak kabul edilmiştir.

Kahvenin tarihi ve kültürü üzerine en kapsamlı çalışmalardan birini kaleme alan Ralph S. Hattox, merkezî İslam coğrafyasında kahve içmenin başlangıcı hakkında günümüze ulaşan hikâye ve efsanelerin tamamında genellikle iki hususun kabul gördüğünü söylemektedir. Bunlardan birincisinin, kahvenin tüketim geçmişinin hemen bütün anlatılarda Yemen'e kadar götürülmesi; ikincisinin ise hikâyelerin çoğunda ibadet açısından kahvenin kısa sürede önem kazanmasındaki temel faktörün sufi çevrelerinden bir kişi ya da kişilerce bulunduğu düşünülmesi olduğudur (1988: 11). Bu hususlar hem coğrafi hem de toplumsal olarak kahvenin yayılmaya başladığı çevreleri göstermesi bakımından önemlidir. Kahve ile ilgili anlatılarda vurgulanan bir diğer husus da bu içeceğin sağaltım amacına binaen ortaya çıkmış olabileceği düşüncesidir. Kısaca söylemek gerekirse eldeki verilerden hareketle kahve, ilk olarak sufi çevreler tarafından içilmeye başlanmış ve İslam dünyasına Yemen'den yayılmıştır. Bazı hastalıkların tedavisinde etkili olduğuna dair

² Mevlânâ'nın, kahve kelimesini şarap anlamıyla şiiirlerinde kullanmasından hareketle 13. yüzyılda Anadolu coğrafyasında da söz konusu kelimenin şarap anlamıyla kullanımda olduğu anlaşılmaktadır. Mevlânâ'nın, konuyla ilgili olan bazı beyitlerinin tercümesi şu şekildedir: *Kimin derdi, gamı varsa perişan bir hale gelir, berbat olur giden gelsin de efendimizin kahvesini içsin, sarhoş olsun, derdinden kurtulsun* (Gölpınarlı, 1992/II: 24). *Ruh, büyük kâseyle içtiği kahvemizden esridi; dünya yemyeşil, kıpkızıl çiçeklerle bezendi* (Gölpınarlı, 1992/II: 77). *Meclisin damı da kapısı da a içenler, kahveyi ganimet bilin diye feryat eder* (Gölpınarlı, 1992/V: 75). *Sevgi, bizi suvarmak için meclise çekiyor; kahvenin verdiği sarhoşluksa zaman gibi uzadıkça uzuyor, yeniden yeniyse sarhoşluklar doğuruyor* (Gölpınarlı, 1992/VII: 44). *Dertlere batmak, kendinde olmak, nekes kişinin cezasıdır; kahve içmek, sarhoş olmak da kutlu kişiye düşer* (Gölpınarlı, 1992/VII: 59).

³ Ali b. Ömer eş-Şâzilî'nin kimliği hakkında muhtelif görüşler ortaya atılmıştır. Bu konuda bk. Hattox, 1988: 15-19.

söylenenlerin ise kahve tüketimini meşrulaştırmak için sonradan üretilmiş hikâyeler olması muhtemeldir.

İslam dünyasında kahve tüketiminin 16. yüzyılda hızla yaygınlaştığı hemen bütün kaynakların üzerinde ittifak ettiği bir husustur. Buna mukabil kahve hakkında bilinenlerin bilinmeyenlerden daha az olması dolayısıyla fayda ve zararlarının neler olduğu, dinen caiz olup olmadığı vb. pek çok mesele üzerinden kahve tüketimine karşı çıkanlar da olmuştur. 1511 yılında Mekke’de yaşanan yasaklama ve içenlerin ibret-i âlem için dövülme hadisesi kahve tarihinin ilk kayda değer muhalefet tepkisidir. Bu hadiseden sonra da kahveye karşı çeşitli bölgelerde benzer tepkilerle karşılaşmış; 1543 yılında Tophane Limanı’na yaşanan kahve yüklü gemilerin şeyhülislam fetvasıyla batırılması olayı (Ayvazoğlu, 2019: 15-16) muhalif görüşün kahveye karşı ilk yaptırımını olarak kayıtlara geçmiştir.

Yemen ve Mısır bölgesinin 16. yüzyıl başlarında Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile kahve de Osmanlı toplum hayatına doğrudan bir giriş yapmıştır. Meşruiyetini tasavvuftan alan kahve, Osmanlı topraklarında da tarikat mensuplarınca himaye edilmiştir (Ayvazoğlu, 2019: 25). Mevlevî, Halvetî, Bektaşî, Kalenderî gibi zümrelerin önemli bir unsuru hâline gelen kahve (Ayvazoğlu, 2019: 23-26; Saraçgil, 2022: 28), karşılaştığı tepkilere rağmen Osmanlı’da da kısa sürede yaygınlaşarak kendi müesseseleri olan kahvehanelerin kurulmasını sağlamıştır.

İlk kahvehanelerin 1551-1555⁴ yılları arasında açılmasıyla başlayan süreç, kahvehane kültürünün imparatorluğun bilhassa payitahtın her tarafını sarmasıyla dikkat çekici bir hâl almıştır. “Buralarda toplanan muhtelif zümrelerden ve değişik kültür seviyelerinden insanların zamanla siyasi otorite ve temsilcileri tarafından asayişsizlik sebebi olarak görülmesi, yukarıda sözü edilen yasaklara kahvehanelerin de kapatılmalarının eklenmesi sonucunu doğurmuştur” (Açıkgöz, 1999: XII). Kararlaştırılan yasakların tam anlamıyla uygulanamayacağına anlaşılması neticesinde kapatma yerine kontrol altında tutma mekanizması devreye sokulmuştur. Kahvehaneler, 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde sosyal hayatın en işlek müesseselerinden biri hâline gelmiş; zengininden fakirine, yaşlısından gencine, memurundan paşasına kadar toplumun her sınıfından ve devletin bütün kademelerinden insanın uğrak yeri ve hoş vakit geçirme mekânı hâline gelmiştir. Hayatın renksizliği ve tekdüzeliğinden sıyrılmak isteyenlerin vazgeçilmez mahfilleri olmuştur (Ayvazoğlu, 2019: 32). Devlet erkânı da 17. yüzyılda artık her fırsatta kahve içmekte, toplantılarda ve merasimlerde kahve sunulması âdet kabul edilmektedir (Kuzucu ve Koz, 2015: 44-45). Kahvehane, aynı zamanda edebî sohbetlerin, tavla satranç gibi oyunların, meddah gösterilerinin, şair atışmalarının ve daha birçok kültürel faaliyetin gerçekleştirildiği mekânlar olma fonksiyonuna da sahiptir. Din adamları ve imamlar cephesinden ilk başta “cemaatin kahvehanede oturmaktan camiye gitmemesi” sebebiyle fesat yuvası olarak görülüp şiddetle karşı çıkılan kahvehaneler daha sonra din adamlarının da gidip dinî sohbetler yapabildiği bir mekâna evrilmiştir. Bu mekânlarda namaz vaktini bekleyen cemaate dinî müziklerin ve ilahilerin dinletildiği, halkın dinî coşkunluğunu arttıran Battal Gazi Destanı, Hamzaname, Muhammediye vb. İslami zaferleri ve İslam peygamberini konu eden destan ve hikâyelerin okunduğu da kaynaklarda mezkûrdur (Georgeon, 2022: 43).

Siyasi meselelerin tartışıldığı, devlet aleyhtarlarının bir araya geldiği, bazı sapkın uygulamaların zuhur ettiği ifsat yuvaları olan kahvehanelerin var olduğu da bilinmektedir. Bu tür

⁴Peçevî Tarihi’ne göre 1554/1555 yılına kadar İstanbul’da ve hatta bütün Rum illerinde kahve ve kahvehane bulunmayıp İstanbul’da ilk kahvehaneler sözü edilen yılın başında Halepli Hakem ve Şamlı Şems tarafından Tahtakale’de açılmıştır (Baykal, 1981/1: 258). Kahvehanelerin, “Osmanlı payitahtının dış dünyaya en açık kesimi olan Tahtakale’de yoğunlaşmış olması şaşırtıcı değildir. ... Burası maceraperest gemicilerin, kendi ülkelerinde pek de iyi gözle bakılmayan Avrupalı tüccarların, geçimlerini kuşku yollardan sağlayan sahte soyluların, Doğu’nun cazibelerinin peşine düşmüş yabancı seyahatlerin bir süre kaldıkları karanlık bir dünyaydı. ... Tahtakale, dış dünyaya tümüyle açık sosyokültürel yapısı sayesinde, uçlarda kalan canlı kalabalığa geçici bir süre ev sahipliği yapıyordu. İşte bu kültür ortamında, ilk kahvehaneler İstanbul’un gündelik yaşamında bir yer edinmeyi başarmışlardı.” (İşin, 2016: 233).

kahvehaneler devlet tarafından sürekli gözetim altında tutulmuş veya denetlenmiştir. Özellikle imparatorluğun son iki yüzyılında yeniçerilerin işlettiği ve toplandığı kahvehanelerin, “devlet sohbeti” adı altında bir başkaldırı kültürüyle isyan yuvaları hâline getirildiği bilinmektedir (Işın, 2016: 235-236). Kahvehaneler, imparatorluğun yıkılışına kadar her sınıf ve millettense insanın girip çıkabildiği kendine has kültürü ve işleyişi olan kozmopolit müesseseler olarak varlığını devam ettirmiştir.

Osmanlı döneminde kahve tüketimi ya da sunumu daima bir teşrifat dâhilinde gerçekleştirilmiş; zengin evlerinde değerli kahve fincanları, zarflar, tepsiler ve ibrikler kullanılmıştır. Tüketilmeye başlandığı zamandan itibaren kahve etrafında çeşitli gelenek, âdet ve ritüeller oluşmuş; sadece kahvehanelerde değil sokaklarda seyyar satıcılar tarafından da ticareti yapılmıştır. Toplum yaşantısındaki yerini iyice sağlamlaştırdıktan sonra dostluk ve misafirperverlik göstergesi hâline gelerek her fırsatta tüketilmesi nedeniyle dönem dönem piyasada kahve bulma konusunda sıkıntı da çekilmiştir. Böyle zamanlarda fırsatçılar ortaya çıkarak karaborsa tezgâhlarda nohut⁵ ve arpa mahlûtu kattıkları kahveleri yüksek fiyatlarla halka ve bilhassa tiryakilere satmışlardır. Nohut ve arpadan başka içerisine un nişasta ve öğütülmüş fındık kabuğu katılan kahve ise 19. yüzyılın sonlarına doğru piyasaya sürülmüştür (Kuzucu ve Koz, 2015: 91). Avrupa ülkelerinin 18. yüzyılın ilk yarısında sömürgelerinde yetiştirdikleri Frenk kahvesinin 19. yüzyılın başlarında Osmanlı coğrafyasında tüketiminin yaygınlık kazanması da kahve tedarikinde yaşanan sıkıntıların bir sonucudur. Makbul ve meşhur olan Yemen kahvesinden daha çok tüketilmeye başlanan bu kahvenin en önemli özelliği fiyatının diğerinden ucuz olmasıdır. Ancak bahsedilen kahva, lezzet olarak hiçbir zaman Yemen kahvesinin yerini alamamıştır.

Toplum hayatında ve hafızasında böylesine önemli bir yer edinmiş olan kahvenin hayatın bir parçası hâline gelmesi ile edebî metinlerde kendine yer bulması birbirine koşuttur. On altıncı yüzyıldan günümüze değin her tür ve formdan edebî eserde bir şekilde yer bulmuş olan kahve, kimi zaman şiir, hikâye, mesnevi gibi eserlerin tek mevzusu olarak da işlenmiştir.⁶ Bu bağlamda 19. yüzyıl şairlerinin divanlarında gerek beyit/bent gerekse müstakil bir şiir olarak kahveden bahseden çok sayıda manzumenin yer aldığı görülmektedir. Bu dönem şairlerinden Vâsıf (öl. 1824), kaleme aldığı beş beyitlik gazelini kim tahmis ederse ona kahve ısmarlayacağını söylemektedir. Ödülün kahve olması, kahvenin kıymetini göstermesi bakımından önemlidir. Beyitte yer alan ve bir nazım şeklinin adı olan “tahmîs (تخميس)” kelimesi, kavrulmuş ve çekilmiş kahve anlamına gelen “tahmîs (تخميس)” kelimesini çağrıştırmaktadır. Bu husus, ısmarlanacak kahvenin kavrulmuş ve çekilmiş kahveden yapılmış olacağını akla getirmektedir:

Caba bir kahve-i tahsîn aña benden Vâsıf

Kim uyup keyfe bu beş beytim ederse tahmîs

Vâsıf (Gürel, t.y.: 315)

Şairlerin kahve ile ilgili kaleme aldıkları şiirlerde sadece kahvenin olumlu ve güzel yönlerinden bahsetmedikleri, aynı zamanda kahveye dair çeşitli sıkıntıları dile getirdikleri de görülmektedir. Bu bağlamda İzzet/Sa‘d (öl. 1855), kahve narhını arttıranın kahve gibi yanarak yüzünün kararmasını, ufalanıp suda boğularak azap çekmesini temenni etmektedir:

Kahve narhın artıran kahve gibi çeksın ‘azâb

⁵Tezkire müelliflerinden Safâî, Osmanzâde Tâ‘ib hakkında bilgi verdiği bölümde 1708 yılında yaşanan kahve sıkıntısı ile tağış edilmiş kahve satımına dair bir anekdot ve şairin konuyla ilgili beytini şu şekilde kaydetmektedir:

“Biñ yüz yirmi târîhinde İstanbul’da kahve ‘aziz olup beher vukıyyesi beşer guruşa bey’ olunmağla sığar ve kibardan bir ferde hâlis kahve virilmeyüp nohûddan kahve râygân içildükde bu beyti nazm itmîşdür”:

Olalı kahve-i Rûmî nümâyân

Nohûdî-meşreb oldı cümle yârân (Açıkgöz, 1999: 15; Çapan, 2005: 117)

⁶Kahvenin tarihi ve sosyokültürel tarihiyle ilgili gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında birçok önemli çalışma da yapılmıştır. Kahvenin tarihi ile edebiyattaki serüvenini araştıran önemli çalışmaların muhtasar bir değerlendirmesi için bk. Batislam, 2021: 354.

Habeş-rû Bir Dilber-i Yemen: Kahve ve XIX. Yüzyılda Yazılmış “Kahve” Redifli Beş Gaze

Hem yanıp hem rû-siyeh hem hurd ola hem gark-ı âb İzzet/Sa‘d (Atik, 2016: 540)

Vâsıf, Yemen’den yeteri kadar gelmemesi nedeniyle çekilen kahve sıkıntısının insanları birbirine düşürme noktasına geldiğinden bahsetmektedir:

Rindâna böyle göz mi karardırdı ehl-i keyf

Her yıl geleydi kahve Yemenden ziyâdece Vâsıf (Gürel, t.y.: 353)

Ziver (öl. 1862), sultan II. Mahmud övgüsünde yazdığı kasidesinin aşağıdaki beytinde kavrulmuş ve çekilmiş kahvenin halk arasında yaygın olan yüzü beyazlaştırdığı düşüncesini dile getirmektedir:

Yüzümi kahve-i tahmîs ağardırca n’ola

İtdiñ o emr ile bu bende-i fermânı çerâğ Ziver (Arslan, 2009: 94)

Cesârî, yapılan fasılın sonrasında sevgilisi ile karşılıklı kahve ısmarlamak istediğini dile getirmektedir:

Söyle lutf it faslıñ itmâmında her dem kahveci

Kahveyi virsin caba senden baña benden saña Cesârî (Akkuş, 2010: 368)

Aynî (öl. 1837), kahveci başının verdiğı kahvenin kahve değıl siyah su gibi olduğundan şikâyet ederek fincana da fincanın içine konduğu madeni kaba da yuh çekip muhatabına olan kızgınlığını aşikâr etmektedir. Beyitten, kahve pişirmenin maharet istediğı, müşteriye verilen kahvenin tadı ve kıvamının çok önemli olduğu anlaşılmaktadır:

Verdiği kahve değıl bir kara sudur billâh

Kahvecibařımızıñ zarfına mazrûfına yuf Aynî (Arslan, 2004: 159)

Aynî, sevgilinin kendisine saf şarap diye hile yaparak şekerli kahve verdiğini söylerken kahve kelimesinin eskiden şarap anlamında kullanıldığına da göndermede bulunmaktadır. Beyitten şekerli kahvenin, kahve sevenler tarafından fazla tercih edilmediğini anlamak da mümkündür:

Sükkerli kahve virdi mey-i nâbdır diyü

Reng itdi baña yâr sefid ü siyâh u sürh Aynî (Arslan, 2004: 106)

Ziver, aşağıdaki beyitlerinde padişahın kahvaltıda sonra şekerli kahve içtiğini; yine padişahın içeceğı kahvenin fincanı ısıtacak kadar sıcak olması gerektiğini; kokulandırılmış kahvenin fincan fincan içilecek kadar lezzetli olduğunu dile getirmektedir:

Kahvealtı meylin itdikçe şeh-i şevket-nizâm

Sükkerin kahveyle bu fincân tola ba‘de‘t-ta‘âm Ziver (Arslan, 2009: 880)

Kahveniñ sıcacı geçse n’ola fincâna yine

Girdi bak pençe-i mihr-i yed-i hâkâna yine Ziver (Arslan, 2009: 880)

‘Anber-i hâl-i lebi kıldı mümessek tab‘ım

İçse ol şevk ile kahve n’ola fincan fincan Ziver (Arslan, 2009: 888)

Kahve redifli bir gazeli de bulunan Eşref (öl. 1848'den sonra), bahariyye türünde kaleme aldığı terci-bendinin aşağıdaki bendinde Ramazan ayının sona ermesiyle birlikte artık eğlence faaliyetlerine başlamak gerektiğinden, ilkbaharın gelişiyle bağa gidip sazlı sözlü eğlenceler tertip etme isteğinden bahsederken tütün ile kahveyi hazır bulundurmamak gerektiğini de unutmamıştır.

Kahve ve tütünün, baharın gelişi ve havaların ısınmasıyla kırlarda, bağlarda, mesire alanlarında düzenlenen eğlence faaliyetlerinin önemli bir unsuru olduğu anlaşılmaktadır:

Güzerân eyledi ez-cümle mübârek Ramazân
Va‘de-i zevke dahi şimdi ne mâni‘ ne zamân
İşte bu gün de geçip gelmeden evvel yaz amân
‘Avk u te‘hîr iderek keyfe keder virme hemân
Senden ümmîd fakat bir kez irâde fermân
Yohsa her hıdmete huddâm heme ân beste-miyân
Ney ü mey sâz u söz âmâde gerek nağme-künân
İder îcâb bulunsun da biraz kahve duhân
‘Aklını başına al sâkî sakın gelme yayan
Sözüme ister inanma n’ideyim ister inan
Nev-bahâr oldu buyur sâha-i bâğa gidelim
Gidelim def‘-i gam u zevk ü temâşâ idelim

Eşref (Elmacı, 2016: 331)

27

Eşref, “öksürük” redifli manzumesinin aşağıdaki bendinde ise sesi kısılan bir dostunun sesinin tekrar açılmasında burçak kahvesinin etkili olduğunu söyleyerek bu faydalı bilgiyi herkesle paylaşma niyetindedir. Görüldüğü gibi burçak kahvesinin öksürük marazına iyi geldiği malumatı tecrübe edilmiş tıbbi bir bilgi olarak okuyucuya veya muhatabına sunulmaktadır:

Dün işitdim kim güşâd olmuş bir ahabbâın sesi
Ben de âgâh eylerim işte bugünden herkesi
Gâlibâ zannım müfid olmuş ki burçak kahvesi
Olmuyormuş zâtınızdan çokça sâdır öksürük Eşref (Elmacı, 2016: 341)

Cesârî (öl. 1829), kahve muhtevalı gazelinde kahvenin Şeyh Şâzelî tarafından bulunduğunu; onun esrarlı lezzetini tadan herkesin kahve üretmeye başladığını; hekimler tarafından tıbben de faydalı bulunduğunu; insanın gönlüne girmek isteyen hüner sahibi kahvecinin kahve ısmarlaması gerektiğini; yaldızlı fincanlar ve gümüş zarflar ile içilen kahvenin içene zevk vereceğini; yeni yetişmiş bir gencin kahvehaneye dâhil olmasıyla mecliste bulunanların ona yakınlık göstereceğini; kahvecinin bu yakınlaşmaya nazlanması durumunda kahvehanedekilerin deliye döneceğini ifade etmektedir:

Bak ocağın pîr ü erkân-ı tarikat Şâzelî
Nice meydâna çıkardı zâhir olup ol velî
Kahve îcâdına râğbet eyledi hep hâs u ‘âm
Añlayan keyfiyyet esrârına didiler belî

Nef var kavlı-i hakîm ‘inde de makbûldür
Anıñ için nûş iderler kahveyi ve’l-hâsılı
Halka âsâr-ı muhabbet gösterür lafz-ı caba
Âdemiñ göñline girer kahveciniñ kâmili
Yakışır yaldızlı fincâna gümüş zarflar hele
Olmayalım mı safâniñ biz o demde mâ’ili
Bâ-husûs bir nev-civân tâbi‘ ola ol kahvede
Nice ülfet eylemez ahbâb-ı meclis dâhili
Kahveci ger eyler ise şive vü nâz u edâ
Lâ-cerem meftûn hem mecnûn ider her ‘âkili   Cesârî (Akkuş, 2010: 1123)
...

1. Diyarbekirli Kâmî’nin “kahve” Redifli Gazeli

Remel bahrinin *fe’ilâtün/fe’ilâtün/fe’ilâtün/fe’ilün* kalıbıyla kaleme alınmış olan gazel 14 beyitten müteşekkildir. Kâmî (öl. 1884), baştan sona kahve ile ilgili hususiyetleri söz konusu ettiği kahve redifli bu gazelinde genel olarak kahvenin şeyh şâzelî tarafından bulunduğu, şehveti azalttığı, uykuyu giderip hazmı kolaylaştırdığı, ziyafetlerin şahı olduğu gibi hemen bütün kaynaklarda yer alan temel hususlardan bahsetmektedir. Bir kompozisyon bütünlüğüyle okunabilecek bu manzumede şair, kahveyle ilgili geleneğin ürettiği çeşitli benzetme ve hayal unsurlarını kullanmakla birlikte daha çok hayatın içindeki gerçek kahveyi tasvir etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken bazen kahvenin bilinen ve kabul görmüş faydalarından bahsederken bazen de “derler, dediler” gibi kelimelerle kahvenin deneyimleyicisi konumunda bulunan toplumun düşüncelerini referans aldığını ifade etmiştir. Umumiyetle realist bir tavır çerçevesinde kaleme alınan şiirde, kahvenin ortaya çıkışından yapımına, çeşitli faydalarından hitap ettiği kitlemel çevrelere, toplumsal değerinden hakkındaki düşüncelere kadar birçok meseleye dair ipucuna rastlamak mümkündür.

Kâmî, kahvenin zihne mutluluk verdiğini ve bundan dolayı kudret meyvesi olarak anıldığını söyleyerek şiirine başlamakta ve devam eden beyitlerde de kahve hakkında olumlu bir tablo çizeceğini okuyucuya hissettirmektedir. şiire kahvenin zihne mutluluk, kuvvet veya ferahlık vermesi etkisiyle başlanmasında bu hususun, hem kahvenin bilinen en önemli özelliklerinden biri olması hem de kahveyi toplum hayatında konumlandırabilme ve meşru kılabilmek noktasında bu keyfiyetin mühim bir argüman olmasının etkili olduğu söylenebilir. Nitekim kahvenin haram mı, helal mi olduğu konusunda meydana gelen tartışmaların bir boyutunu da olumlu veya olumsuz anlamda zihinde değiştirici/dönüştürücü etkisinin bulunması oluşturmaktadır (Hattox, 1988: 51-52). Kâmî, daha önce ihtilafa düşülen bu mesele hakkındaki fikrini ve tarafını açıkça belli etmektedir:

Neş’e-bahşâ-yı dimâğ oldı hakikat kahve

Didiler nâmına çün mîve-i kudret kahve

(Kahve, gerçekten zihne mutluluk/ferahlık/kuvvet verdiği için onun namına kudret meyvesi dediler.)

İkinci beyitte şair, kahvenin Şeyh Şâzeli'ye nispet edilmesinin şeref ve letafet bakımından ona (kahveye) yeteceğini söylemektedir. Hemen bütün kaynaklarda zikredilen ve Osmanlı'da da kahvecilerin piri olarak kabul edilen Şâzeli'yi anarak kahvenin meşruiyetini tasdik etmektedir:

Bu şerâfetle letâfet aña besdir dirler

Hazret-i Şâzeliye olmada nisbet kahve

(Kahvenin Hazret-i Şâzeli'ye nisbet edilmesi onun soyluluğu ve güzelliği için yeterlidir derler.)

Aşağıdaki beyitte ise kahvenin bütün dünyaya yayılan şöhretinin Şeyh Şâzeli'nin “görklü nazarı”ndaki kimya sayesinde olduğu ifade edilmektedir. Gelibolulu Mustafa Âli (öl. 1600) de *Mevâ'idü'n-nefâ'is fi Kavâ'idü'l-mecâlis* adlı eserinin kahvehanelerden bahsettiği bölümünde kahvenin, gönüllerin sevgilisi bir içecek hâline gelmesini Şeyh Şâzeli gibi Allah dostu birinin uğurlu nazarına uğraması sebebine bağlamaktadır (Gökyay, 1978/1: 180-181). Bu düşüncenin temelinde, kimya ilmindeki müessir maddenin (iksir, kibrit-i ahmer), ermişlerin -gönülleri altına çeviren- nazarı olduğu inancı (Doğan, 2017: 250) bulunmaktadır. Kimyanın klasik edebiyatta değiştirici ve dönüştürücü etki bağlamında kullanıldığı göz önüne alındığında bir şeyi bir hâlden - eskisinden daha iyi- başka bir hâle getiren kimyanın/nazar kimyasının kahveyi de belki bilinmezlikte kaybolup gitmekten kurtarıp bütün dünyaya mal etmesi söz konusu edilmektedir:

Kîmyâ-yı nazara uğramasaydı böyle

Bulamazdı bu cihân içre şerâfet kahve

(Şeyh Şâzeli'nin bakışının kimyasına uğramasaydı dünyada bu kadar şeref/kıymet bulamazdı.)

İlk üç beyitte kahvenin zihne faydası ile ortaya çıkışına değinilen şiirin dördüncü beytinde ise kahvenin rengiyle alakalı çağrışımlara yer verilmiştir. Aslının ölümsüzlük suyu olduğunu söyleyen şair, kahvenin ruha hayat iksiri vereceğini de ilave etmektedir. Beyitteki “zulmânî (karanlıkla ilgili, karanlık)” kelimesi ile kahvenin rengine doğrudan bir gönderme yapılmaktadır. Bundan başka ehli için kahveden alınan zevkin, abihayatın içene verdiği ölümsüzlük ile eşdeğer görülmesi mübalağa olmakla birlikte tiryakiler açısından kahvenin yeri ve önemine dair bazı gerçekleri de ifade etmektedir. Kâtip Çelebi'nin 17. yüzyılda kahve tiryakilerinin bir fincan kahve için can verdiklerini yazması (Gökyay, 1980: 48) ile bir fincan kahve içenin ölümsüzlüğe erişecek derecede zevk alması aynı düşüncelerin farklı yüzyıllardaki terennümleri olarak görülebilir:

Âb-ı zulmânî anıñ oldı eñ aslı çünki

Rûha iksîr-i hayât bahş ider elbet kahve

(Kahvenin aslı karanlık[la ilgili] su (âb-ı hayât, ölümsüzlük suyu) olduğundan o, elbette ruha hayat iksiri bahşeder.)

Bir önceki beyitte kahvenin rengiyle alakalı göndermelere başvurulurken aşağıdaki beyitte ise teşhis sanatı çerçevesinde siyah yüzlü olduğu açıkça söylenmiştir. Buna mukabil âlemde insanların yüzlerini beyazlattığı düşüncesine de yer verilmiştir:

Sûretâ kendi siyeh-çerde ise 'âlemde

Yüzi ağ itmege kesb itdi liyâkat kahve

(Görünüşte kendi siyah yüzlü ise de dünyada yüzleri ağartmaya/ak etmeye liyakat kazandı.)

Habeş-rû Bir Dilber-i Yemen: Kahve ve XIX. Yüzyılda Yazılmış “Kahve” Redifli Beş Gaze

Aşağıdaki beyitte kahvenin, şehveti azalttığı yönündeki söylentinin aksine kuvvet verici olduğı zikredilmiştir. Görüldüğü gibi şair, kahvenin olumsuz görülen yanlarını da bahis konusu ederek aslında bunların birer ön kabulden ibaret olduğı düşüncesini ifade etmektedir:

Gerçi hakkında anıñ kâtı‘u’ş-şehve meşhûr

Hâlbuki tab‘a verir kesret-i kuvvet kahve

(Gerçi onun hakkında şehveti kestiğı yönünde meşhur bir söylenti varsa da bu söylentinin aksine kahve, kuvvet vericidir.)

Kahvenin yedi iklimde saygı görmesinin sebebinin, onun ayrılık ateşinde yanıp coşması/taşması olarak gösterildiğı aşağıdaki beyitte şair, yukarıdaki beyitlerde söylediklerine ilave olarak kahvenin nasıl pişirildiğini anlatmaya çalışmaktadır. Divan şairleri için en yakıcı ve kızgın ateş, ayrılık ateşidir. Dolayısıyla burada kahvenin ayrılık ateşi kadar kızgın bir ateşte pişirilmesi gerektiğı dile getirilmektedir. Beyitte kahvenin ne kadar pişirilmesi gerektiğıyle ilgili olarak da “cûş u hurûş” terkibine yer verilmiştir. Bu terkip kahvenin “kaynayıp biraz taşana kadar” pişirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Kâmî, bu usulle pişirilen kahvenin yedi iklimde itibar gördüğünü söylemektedir:

Nâr-ı fûrkatde yanıp cûş u hurûş itdigine

Heft kişverde olup sâhib-i ‘izzet kahve

(Kahve, ayrılık ateşinde yanarak coşup taştığı için yedi iklimde itibar ve saygı görmektedir.)

Şiirinin sekizinci beytinde Kâmî, pişirildikten sonraki aşamayı yani kahve sunumunu ele almaktadır. Tadındaki acılığa vurgu yapılarak başlanan beyitte kahvenin tatlıların lezzeti olduğı dile getirilmektedir. Bu ifade tatlı veya tatlı cinsinden bir yiyecek ile kahvenin birlikte sunulduğunu veya sunulması gerektiğini düşündürmektedir. Öyle ki kahvenin yanında sunulan veya içine atılan şekerin kahveye değıl kahvenin şekere lezzet verdiğı, şekerin kıymetini arttırdığı ifade edilmektedir:

Görünür acı velî tatlılarıñ lezzetidir

Şübhesiz vermededir sükkere lezzet kahve

(Acı görünse de tatlıların lezzetidir; şübhesiz şekere lezzet veren de kahvedir.)

Kahvenin, aşk ateşiyile yanıp kavrulduktan sonra yüksek mertebelere ulaşan bir Hak âşığı olarak tasavvur edildiğı dokuzuncu beyitte onun bu hâlinin gönül ehli için ibretlik bir durum olduğı söylenmektedir. Benliğini aşk ateşinde yanarak ortadan/aradan kaldıran âşığın manevi anlamda yükselmesi ile ateşte kavrularak kurutulan kahvenin lezzet bakımından yüksek değıerlere ulaşması arasında ilgi kurulmaktadır. Burada şair, Hak âşığı veya derviş-meşrep kişilere göndermede bulunarak kahvenin tarikat çevrelerince meşrulaştırılıp sıkça tüketildiğini de akla getirmektedir:

Kavrulur âteş-i ‘aşk ile bulur pür-‘izzet

Ehl-i dil âdeme yetmez mi bu ‘ibret kahve

(Kahve, aşk ateşiyile kavrularak şeref bulur; bu [durum] gönül ehli olan insana ibret [olarak] yetmez mi?)

Devlet erkânının 17. yüzyıldan itibaren her fırsatta kahve tükettiğı kaynaklarda zikredilen bir husustur (Kuzucu ve Koz, 2015: 44-45). Aşağıdaki beyitte, padişah meclislerine layık bulunan kahvenin devlet görevlileri tarafından da sabah akşam içildiğı söylenerek bir zamanlar kahve

hakkında en sert tepkilerin kaynağı olan asık suratlı resmî müesseselerin kahveyi artık hüsükabul ile karşıladıkları dile getirilmektedir. Kahve tüketimindeki sıklığı belirtmek için kullanılan “subh u mesâ” terkibi ile aynı zamanda sabah kahvaltıda ve akşam yemekten sonra kahve içme âdetine de işaret edilmektedir. Yukarıdaki beyte paralel olarak bu beyitte de kahve tüketiminin yaygın olduğu güruh arasında devlet erkânının da yer aldığı bildirilmektedir:

Meclis-i şehlere şâyeste bulundu cânâ

Nûş ider subh u mesâ sâhib-i devlet kahve

(Ey can! Kahve, padişah meclislerine dahi layık bulundu; devletliler sabah akşam kahve içerler.)

Şiirin on birinci beytine de zengin fakir fark etmeksizin toplumun her kesiminden insanın kahve tükettiği hatta çoğu insan için kahvenin su gibi vazgeçilmez olduğu kaydedilmiştir. Şair, yukarıdaki iki beyitle beraber burada da toplumda kahvenin tüketimiyle alakalı sosyolojik malumat vermektedir:

Bu da bir sırr-ı Hudâ bay u gedâda mergûb

Su gibi oldu niçe âdeme ülfet kahve

(Pek çok kişi için su gibi vazgeçilmez bir içecek hâline gelmesi ile gerek zengin gerekse fakir her kesimden insanın kahveye rağbet göstermesi ilahi bir sırdır.)

Kâmî, yukarıda kahvenin hitap kitlesini ana hatlarıyla belirttikten sonra aşağıdaki beyitte bazı faydalarından bahsetmeye geçmiştir. Öncelikle kahvenin uykuyu giderdiği ileri sürülmektedir. Kahveye karşı müspet bir tavır takınan kişilerce bu, olumlu bir durum olarak kabul edilmiştir. Çünkü kahvenin uykuyu gidermesi, gece ibadetlerinin daha zinde ve uzun süre yapılabilmesini sağlamaktadır. Muhafiz kesim ise kahvenin bu özelliğini uykusuzluk hastalığı olarak düşünmüş ve eleştirmiştir. Beyitte fayda olarak zikredilen başka bir husus ise kahvenin sindirimi kolaylaştırdığıdır. İkinci mısradaki ziyafetlerin şahı olarak zikredilmesinin, hem tek başına ziyafet sayılmasıyla hem de ziyafetlerde yenen yemeklerden sonra hazmı kolaylaştırdığı kabul edilerek tüketilmesiyle ilgili olduğu düşünülebilir:

H`âbdan dîde açup hazm-ı ta`amdur el-hak

Dense şâyeste eger şâh-ı ziyâfet kahve

(Hakikaten gözü uykudan kurtarıp yiyeceklerin hazmını kolaylaştırır; kahve için ziyafetlerin şahıdır dense layıktır.)

Dünyanın her yerinde kazandığı hızlı ve haklı şöhret ile kahvenin, bütün içeceklerin önderi olarak kabul edildiğini söyleyen şair, söz konusu içeceğin toplum nezdindeki değerini yine onların bu içecek hakkındaki düşüncelerine atıfta bulunarak dile getirmektedir:

Didiler serveridür cümle şurûbuñ ey dil

Kesb idinmiş bu kadar şân ile şöhret kahve

(Ey gönül! Kahve o kadar şân ve şöhret sahibidir ki insanlar onun, cümle içeceğin önderi olduğunu söylerler.)

Şiirinin son beytinde Kâmî, bin bir çeşit yiyeceğin sunulduğu ancak kahvenin bulunmadığı ziyafetin, kahve tiryakileri için gerçek bir ziyafet olmayacağını söylemektedir. On ikinci beyitte de ziyafet vurgusu yapılması, kahvenin yemekli şölenlerde menünün en başında yer alan içecekler arasında bulunduğunu göstermektedir. Bu bakımdan toplum hayatında yerini sağlamlaştırmış olan

Habeş-rû Bir Dilber-i Yemen: Kahve ve XIX. Yüzyılda Yazılmış “Kahve” Redifli Beş Gaze

kahvenin bir müddet sonra kendinden daha önemli hâle gelen âdet ve ritüelleriyle ziyafetleri anlamlı kılan temel unsurlardan olduğunu söylemek de mümkündür:

Kılsan envâ‘-ı ni‘am hüsn-i ziyâfet olmaz

İçmese Kâmî eger ehl-i tabî‘at kahve

Kâmî (Arslan, 2018: 272-273)

(*Ey Kâmî! Bin bir çeşit yiyecek ortaya konsa da ehli için kahve içmeyince güzel bir ziyafet olmaz.*)

2. Kerküklü Şükrî’nin “kahve” Redifli Gazeli

Remel bahrinin *fe‘ilâtün/fe‘ilâtün/fe‘ilâtün/fe‘ilün* kalıbıyla kaleme alınmış olan gazel, 9 beyitten müteşekkildir. Şükrî (öl. 1855’ten sonra), kahve redifli bu manzumesinde genel olarak kahvenin bazı faydalarından, taze pişirilirse lezzetli olacağından, kahve tiryakisi olmanın bir ayrıcalık olduğundan, kokusunun güzelliğinden bahsetmektedir.

Şiirinin ilk iki beytini “merhaba” faslına ayıran Şükrî, bu beyitlerde kahvenin hastalıklara iyi geldiği, kederi sevince tebdil eyleyip acı, hüznün, ıstırap gibi olumsuz duyguları ortadan kaldırdığı, ilaç yapımında kullanılan İran helilesi gibi şifa verici olduğu, uykuyu giderdiği gibi hasletlerinden bahsederek kahveyi selamlamaktadır. Her iki beyitte de kahvenin, insan üzerindeki olumsuzlukları defedip olumlu duyguları ortaya çıkarmasıyla ilgili bilgiler/düşünceler serdedilmektedir:

Merhabâ ey maraz-ı ‘aşkıma dermân kahve

Sâkî-i def‘-i elem emlec-i İrân kahve

(*Merhaba ey aşk hastalığıma derman; elem gideren saki ve İran’ın şifalı helilesi olan kahve.*)

Her seher h‘âb-ı tegâfüller[i] bîdâr ü safâ

Dâfi‘-i hüzn-i cüz’ [ü] mihnet-i hicrân kahve

(*Her sabah gaşlet uykusundaki gözleri uyandıran, ayrılığın sıkıntı ve hüznünü gideren kahve [merhaba].*)

Giriş mahiyetindeki ilk iki beyitten sonra üçüncü beyitte şair, konuyu kahvenin nasıl pişirilmesi gerektiğine getirerek taze taze pişirilen kahvenin insan üzerinde fevkalade olumlu tesirler bırakacağını ifade etmektedir. Bu durum kahvenin fincana parlaklık ve güzellik vereceği yönündeki görüşle desteklenmiş; taze pişirilen kahveyi içen kişinin tabiatında da ne denli köklü değişimlerin müşahede edileceği dile getirilmiştir:

Tâze tâze bişiren zevk [u] safâsın bulısar

Böyle bir tab‘a safâ revnak-i fincân kahve

(*Kahve fincanın parlaklığında mizaca öyle bir zevk bahşeder ki onu taze iken pişiren bu zevkin lezzetini bulur.*)

Kahve içmeyenlerin ağır bir dille eleştirildiği aşağıdaki beyitte ise içenlere sultanlık payesi verilirken içmeyenler “faydasız ve akılsız eşek” derekesine indirilmiştir. İçmeyenler hakkında “akılsız” vurgusunun yapılması ile kahvenin zihne kuvvet verdiği yönündeki düşünce arasında bir bağlantı kurulmaktadır:

İçmeyenler har-ı lâ-yefhem [ü] bir ebterdir

Aña tiryâki olan dehrde sultân kahve

(Kahve tiryakisi olanlar dünyada sultan gibidir; kahve içmeyenler ise faydasız ve akılsız bir eşektir.)

Beşinci beyitte pişirilen kahvenin sunum aşamasıyla ilgili değerlendirme yapılmaktadır. Buna göre kahveyi sunan sâkinin yeni yetişmiş bir çocuk, kahve fincanının zarfı da altın koza olursa rintlerin/gönül ehlinin zevkle kahve içebileceği söylenmiştir. Görüldüğü gibi kahve sunumunun bir teşrifata tabi olduğuna ve sunumun da kahve kadar önem arz ettiğine işaret edilmektedir:

Sâkîsi tâze püser zarfı ola pile-i zer

Hoş safâ zevk-ile nûş eyleye rindân kahve

(Kahvenin sunucusu yeni yetişmiş bir çocuk, zarfı da altın koza olsun; gönül ehli kimseler de zevk ü safa içinde kahve içsin.)

Kahve teşrifatıyla ilgili bilgiler vermeye devam eden şair, yüksek mevki sahiplerinin meclislerinde elden ele dönüp duran kahvenin emirler ve padişahlar nezdinde ağırlık kazandığını söylemektedir. Bu durum kahvenin tüketim pratiklerinin de tüketimi kadar önemsendiğini göstermektedir:

Saff-ı dîvân-ı ekâbirde ederken cevelân

Çeki mîzân-ı şehenşâh [u] emîrân kahve

(Kahve, büyüklerin meclisindeki sıralar arasında dolaşırken emirlerin ve padişahların tartısında çeki oldu/ağırlık kazandı.)

Tanelerinin lal, mercan ve zümrüt gibi Divan şiirinde benzetmelik olarak şairlerin sık sık başvurduğu değerli taşlara teşbih edilmesinde kahvenin 19. yüzyıldaki kıymetini okuyucu açısından daha da belirginleştirme ve kahve temininin -kıtlık sebebiyle- söz konusu değerli taşları elde etmek kadar masraflı olduğunu dile getirme kaygısının etkili olduğu söylenebilir. İkinci mısradan ise kahvenin ısı derecesi yüksek bir ateş üzerinde pişirilmesi gerektiğine veya pişirildiğine değinilmektedir:

La'1 [ü] mercân [u] zümürüd gibidir dâneleri

Her zamân âteş-i sûzân-ile büryân kahve

(Taneleri lal, mercan ve zümrüt gibi kıymetli olan kahve, her zaman ısı yüksek ateşte pişirilmektedir.)

Kokusu öd ağacına, zarfı ise beyazlığı yönünden bir nişasta helvası olan leb-i dilbere benzetilen kahvenin kendisi de çektiği acılardan ciğeri kanla dolmuş âşığa teşbih edilmiştir. Beyitte, kahvenin kokusu, rengi ve zarfı ile ilgili benzetmelere yer verilirken leb-i dilber helvası da zikredilerek kahve yanında sunulan tatlılar arasında söz konusu helvanın da yer aldığına değinilmiştir:

Bûyü 'ûd zarfı leb-i dil-ber-i pâkîze beyâz

Kendi 'uşşâk-ı hazîn gibi ciger kan kahve

(Kahvenin kokusu öd ağacı gibi güzel, zarfı leb-i dilber helvası gibi beyaz; kendinin ise hüzünlü âşıklar gibi ciğeri kanla doludur.)

Son beyitte şair, kötü günlerde kahvenin cana can kattığını söyledikten sonra gece gönül ehline dost olduğunu belirtmektedir. Bu, kahvenin uykuyu giderip zihne zindelik vererek gece ibadetlerinin daha uzun yapılabilmesine vesile olmasıyla alakalıdır. Meclise parlaklık veya güzellik vermesi ise doğrudan kahve bahanesiyle tertip edilen sohbet halkalarına işaret etmektedir.

şükriyâ böyle kara günlere rûh-efzâdır

Hem-dem-i ‘ârif-i şeb revnak-ı dıvân kahve Şükrî (Yalçınkaya, 2019: 428-429)

(*Ey şükri! Gece [uyumayan] gönül ehlinin dostu ve meclisin ışığı olan kahve, kara günlerde de cana can katıcıdır.*)

3. Kıbrışlı Hilmî’nin “kahve” Redifli Gazeli

Hilmî (öl. 1847), kahve redifli 7 beyitten müteşekkil manzumesinde Divan şiirinin kahve etrafında gelişen benzetme ve hayal dünyasına has unsurlardan faydalanarak müspet bir tablo çizmektedir. şairin el yazması divanının derkenarında herhangi bir vezne uygunluk göstermeyen bu şiir için “Aceb nâ-mevzûn düşmüş kâşkî tahrîr olmaya idi.” notu bulunmaktadır (Kesik vd., 2018: 54). Gerçekten de şiir, vezin açısından incelendiğinde tamamen veya beyit noktasında herhangi bir vezne uygunluk göstermemektedir. Buna karşılık beyitlerde anlam bakımından bir eksiklik de görünmemektedir. Bu durum, şiirin yazıldıktan sonra müsvedde olarak kaldığını ya da şairin bilinçli bir tercihi olduğunu akla getirmektedir.

Hilmî, kahveyi siyahlığı bakımından sevgilinin zülfüne benzettikten sonra kaba sofuların kahve içmesinin uygun olmadığını ifade ederek söze başlamaktadır. Kahvenin en önemli meşruiyet alanının tarikatlar olduğu ve dolayısıyla daha çok dinî zümreler vasıtasıyla ibadet ve zikir meclislerinde yaygınlık kazandığı kabul edilmektedir. Buradan hareketle şair, kahveyi bu çerçevenin dışına çıkararak sevgilinin zülfüne benzeyen bir içeceğin sofularla bir bağı olamayacağı iddiasını ortaya atmaktadır. Divan şiirinde sûfi, rakîb, ağyâr gibi tiplerin şiirde gerilimi arttıran unsurlar olduğu düşünöldüğünde Hilmî, aslında şiirine bir çatışma ortamı yaratarak yüksek perdeden giriş yapmaktadır. Sevgiliyi anımsatan herhangi bir şeyin zikredilen tiplerle paylaşılması söz konusu dahi olamayacağından kaba sofuların kahve tüketmesi de hoş görölmemektedir:

Siyehîn olmada beñzer iken kâkül-i dil-bere kahve

Nice şâyeste ki nûş eyleye sûfi-hara kahve

(*Kahve, siyah renkli olma yönünden sevgilinin kâkülüne benzerken onu kaba sofunun içmesi nasıl uygun olabilir?*)

Seher vakti içilen kahvenin gönle verdiği ferahlık ve sevinç sayesinde şaraba da kadehe de lüzum kalmadığını belirttiği aşağıdaki beytinde şair, aynı zamanda kahvenin yavaş yavaş şarabın tahtını salladığını ima etmektedir. şaraptan ziyade kahve etrafında teşekköl etmeye başlayan meclislerin zuhur ettiği dile getirilmektedir. Beyitte ifade edilen başka bir husus da sabah içilen ve âdet hâline gelmiş olan şarabın yerini de sabah kahvesinin aldığıdır:

Dile bir rütbe ferah-sâz neşât-âver olur vakt-i seher

Koymaz olur hâsılı rağbet bâde vü sâgara kahve

(*Kahve, seher vakti gönle o kadar ferahlık ve sevinç verir ki şarap ve kadehe gerek bırakmaz.*)

Üçüncü beyitte kahve, Habeş (siyah) yüzlü ve Yemenli bir güzel olarak tasavvur edilmiş, bu güzelin vuslatından da gamlı âşığa ancak kahve düşmüştür. Kahvenin rengi ve menşei hakkında bilinen malumatların aktarıldığı beyitteki en önemli husus kahvenin siyah yüzlü bir günele benzetilmesidir. Divan şiirindeki idealize edilmiş sevgilinin fiziki özelliklerine zıt bir güzel tasviri yapılmaktadır. Bu durum; ele alınan şiirin, gelenekli olanın yeni sayılana feda edildiği bir yüzyılda kaleme alınmış olmasıyla alakalıdır. Toplum hayatına yön veren hadiselerle ilgili hususların birer edebî malzemeye dönüşürken kendine yer açabilmek için yerleşik olanı yerinden

oylattığı ve hatta onu da değiştirip dönüştürdüğü bilinen bir husustur. Şüphesiz kahve de edebî ürünlerde yer almaya başladığı andan itibaren hem kendini hem de var olanı değiştirip dönüştürerek zamanla edebî bir hüviyet kazanmıştır.

Bir Yemen dil-beridir o Habeş-rû hakkâ

Vuslatın vermededir ‘âşık-ı gam-pervere kahve

(O Habeş yüzlü (esmer) bir Yemen dilberi olan kahve, gamlı âşık[ın]a gerçekten vuslatını vermededir.)

Şiirinin dördüncü beytinde Hilmî, gönül ehlinin mizacına sevinç, mutluluk bahşeden kahvenin ulaştığı her yerde dostluk ve yakınlık hâsıl ettiğini dile getirmektedir. Yukarıdaki beyte paralel olarak burada da kahvenin yârân arasında yapılan sohbet meclislerindeki yeri ve önemine değinilmektedir:

Neş’e-bahş olmadadır tab’-ı erbâb-ı dile

Ülfet-âmîz-i mahabbetdir gelicek bir yere kahve

(Geldiği [her] yere muhabbetin sıcaklığını [taşıyan] kahve, gönül erbabının tabiatına mutluluk bahşeder.)

Kahve içen bir güzelin dudağına bulaşan kahvenin yakut kâse üzerine miskle yazılmış bir yazıya benzetildiği aşağıdaki beyitte, güzelin dudağı kırmızı rengi dolayısıyla yakut kâseye; kahve miske ve kahvenin dudağa bulaşmasıyla ortaya çıkan görüntü de yakut kâse üzerindeki yazıya teşbih edilmiştir. Şair, dudağa bulaşması tasviriyle kahveyi idealize etmekten çıkarıp hayatın içinden gerçekçi bir sahneye dâhil etmiştir:

Yazılır müşk ile gûyâ kâse-i yâkût kitâb

Nûş ederken bulaşınca leb-i dil-bere kahve

(Kahve içen güzelin dudağına bulaşan kahvenin görüntüsü sanki yakuttan fincanın üzerine misk ile yazılmış yazı gibidir.)

Aşağıdaki beyitte şair, kahve hakkında kendi değerlendirmesini ortaya koymaktadır. Kahveyi cihana değişmeyeceğini söyledikten sonra kahvenin bir damlasının nazik bir dudaktan alınan öpücük gibi narin ve lezzetli olduğunu ifade etmektedir. Şair, kahve ile öpücüğü kendisi için kıymetli olmaları bakımından mukayese etmektedir. Divan şiirinde sevgilinin dudağının hayat bahşedici ve ölümsüzlük verici özellikleriyle ele alındığı hesaba katılırsa Hilmî için kahve, abıhayattan bile daha değerlidir:

Hele ben keyf sâhibi ederim tercih-i cihân

Beñzer her katresi bûs-ı leb-i nâziktere kahve

(Hele ben bir keyif ehli olarak kahveyi cihana tercih ederim; çünkü onun bir damlası nazik bir dudağın öpücüğü gibidir.)

Şiirinin son beytinde Hilmî, kahvenin cezveye konularak ateş üzerinde pişirilmesi hususunu geleneğe özgü çeşitli benzetme ve hayal unsurları çerçevesinde ele almaktadır. Aşk cezvesindeki kahvenin âşığın ateşle dolu gönlüne dökülünce kaynaması ile bir yandan kahve pişirme hadisesi resmedilirken diğer yandan da âşığın sevgiliye beslediği aşkın gönlünde kahve gibi kaynadığı ifade edilmektedir:

Cezve-i ‘aşkı ile o âteş-i ruhsârîñ Hilmî

Kaynar dökülünce dil-i pür-âzere kahve

Hilmî (Kesik vd., 2018: 54)

(*Ey Hilmî! Kahve, o ateş yanaklı (sevgili)nin aşkının cezvesiyle ateş dolu gönle dökülünce kaynar.*)

4. İstanbullu Eşref’in “kahve” Redifli Gazeli

Eşref (öl. 1848’den sonra), hezec bahrinin *meşâ’ilün/meşâ’ilün/meşâ’ilün/meşâ’ilün* kalıbında kaleme aldığı kahve redifli 10 beyitten müteşekkil manzumesinde Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurları etrafında gelişen benzetmelikleri kullanarak kahveyi methetmektedir. Kahveyle ilgili müstakil manzumelerin genelinde söz konusu edilen kahvenin tadı, rengi ve kahve âletlerine dair hususlar Eşref’in şiirinde de teşbih sanatının ifade imkânları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Kahvenin bütün lezzetli şeylerden daha lezzetli olduğunu belirterek şiirine başlayan Eşref, kahveyi; sevgilinin ağzının kadehini içireceğinin bir işareti olarak tanımlamaktadır. Divan şiirinde sevgilinin ağzına hayat bahşedicilik nispet edildiği düşünülürse aslında şair, kahvenin cana can katan, içene ölümsüzlük veren bir iksir olduğunu dile getirmektedir. Bütün lezzetlerden daha lezzetli olduğu da bu durumu açıklamak ve desteklemek için söylenmiştir:

Bize cümle lezâ’izden elezz in’âm-ı cân kahve

Femiñ câminı işrâba olur elbet nişân kahve

(*Canın ihsanı olan kahve, bize cümle lezzetlerden daha lezzetlidir; senin, ağzının kadehini içireceğine dair bir işarettir.*)

İkinci beyitte Eşref, kahve ile sevgilinin gözünün siyahlığı arasında renk bakımından ilgi kurarak kahvenin tanelerini siyah bene, ezilmiş hâlini de nur saçan küle benzetmektedir. Nur saçan kül teşbihinin, kahvenin yüzü beyazlaştırdığı yönündeki inançla ilgili olduğu düşünülebilir:

Siyâh-ı çeşmini î mâ eder yârîñ zarîfâne

Ki hâl-i Hindüya beñzer remâd-ı nûr-feşân kahve

(*Sevgilinin nur saçan küliyle hâl-i Hindüya benzeyen kahve, (böylece) zarîf bir şekilde sevgilinin gözünün karalığını ima eder.*)

Üçüncü beyitte kahve fincanı beyaz rengi dolayısıyla sevgilinin bedenine benzetilmiştir. Şeffaf ya da pembe ve beyaz ile karışık bir lale türü olan zîşâna (Koç Keskin, 2018: 693) benzetilen zarfın, sevgilinin yanağının aynası olduğu söylenmiştir. Zarfın benzetileni durumundaki lalenin rengi ile sevgilinin yanağının rengi arasında bir benzerlik ilgisi kuran şair, zarfın rengini sevgilinin yanağının yansımaları olarak hayal etmiştir:

Beyâz-ı fincânı teşbih olunur cismine yârîñ

Ruha âyîne olmuş zarf-ı gül-reng-i zî-şân kahve

(*Fincanı beyaz olması dolayısıyla hep sevgilinin bedenine teşbih edilir; gül renkli zîşân lalesine benzeyen zarf ise onun yanağına ayna olmuştur.*)

Eşref, aşağıdaki beytinde bir yandan âşıklarına kahve içiren diğer yandan da kibar bir şekilde kahvesini yudumlayan sevgiliden bahsetmektedir. Divan şiiri geleneğinde sevgilinin âşıklarına hiçbir surette yüz vermediği dikkate alındığında burada kahvenin âşık ile maşuk arasındaki ünsiyeti arttıran diğer bir deyişle sevgilinin âşığa teveccühünü sağlayan mucizevi bir içecek olduğu vurgulanmaktadır. Sevgilinin sunduğu kahveden meclisteki herkese verilmesi ise kahvenin her sınıftan insanın ulaşabileceği bir konumda bulunmasıyla alakalıdır. İkinci mısraı, sevgili ve âşıklarının bir arada bulunduğu ve sevgilinin âşıklarına kahve sunduğu bir ortamda

mecliste bulunan diğerk kişilerin de sevgilinin âşıklarına sunduğı kahveyi fincanlara doldurmakla görevli/meşgul oldukları şekilde okumak da mümkündür:

Kılar ‘uşşâkına işrâb içerk kendi edîbâne

Zihî sâkî sehâvet kim pür eyler meclisân kahve

(Bu ne güzel ve cömert bir sakidir ki mecliste dolan kahveleri, (hem) kendisi nazikçe içerk (hem de) âşıklarına içirir.)

Sevgilisini siyah yüzlü kahveyi içmemesi konusunda kesin bir dille uyaran şair; kahvenin, sevgilinin beyaz yüzüne de siyahlık vereceğinden endişelenmektedir. Lâkin sevgili, âşığının bu endişesine tebessümle karşılık verip kahvesini yudumlamaya devam etmektedir.

Didim içme amân kim rû-siyeh kahve siyâh eyler

Baîna rağmen tebessümle ider ol der-dehân kahve

(Aman, sakın kahve içme, siyah yüzlü olduğı için senin yüzünü de siyahlaştırır dememe rağmen tebessüm ederek kahve içmeye devam etmektedir.)

Eşref, aşağıdaki beytinde devlet adamlarının tütün ve kahveyi bir arada tüketme alışkanlığını dile getirmektedir. Ricale yakın kişilerin de onların bu tüketim tarzlarını benimseyip toplum içinde ona göre tavır sergiledikleri anlaşılmaktadır. Şair, duhânî kelimesini hem tütün rengi hem de dumanlı anlamına gelecek şekilde kullanarak devlet adamlarına ve devlet adamlarına yakın kişilere sunulacak kahvenin rengine ve sıcaklığının derecesine işaret etmektedir. Ayrıca “duhânî” kelimesinin kahvenin kıvamı ve sıcaklığını bildiren bir terim olabileceğı de akla gelmektedir. Nitekim kahve sunulacak kişinin istediğı kahveyi bahsi geçen kelime ile tarif etmesi de bu kanıyı desteklemektedir:

Duhânî şürb ederdim demeden bildim murâdını

Ricâle pek yakındır eyliyor şürb-i duhân kahve

(Onun, tütün renginde/dumanı tüten kahve içirim demesinden maksadını anladım; o, ileri gelen devlet adamlarına çok yakın olduğundan kahve ve tütünü beraber içiyor.)

Aşğıdaki beytinde Eşref, alenen dudağının şarabını sunmaktan utanan sevgilinin gizli bir şekilde kahve ikram ettiğinden bahsetmektedir. Sevgili, kendi fincanıyla âşığına kahve ikram ederek dolaylı yoldan dudağının şarabını sunmaktadır. Nitekim sevgilinin dudağının değdiği fincan ile kahve içen âşığın dudağı da aynı yere temas edecektir. Beyitte kahve ve kahve fincanı, âşık ile maşuk arasındaki yakınlaşmanın gerçekleşebilmesini sağlayan unsurlar olarak tasavvur edilmiştir:

Şarâb-ı la‘l-i nâbın zâhiren i‘tâda ‘âr eyler

İder bi‘l-vâsita fîncânla ihsân-ı nihân kahve

(Dudağının saf şarabını açıktan vermeye çekinir/utanır ancak bir şekilde fincan vasıtasıyla sunulan kahve (ile) gizlice ihsan eder.)

Eşref, şiirinin sekizinci beytinde kahve ile ölümsüzlük suyu olan abıhayatı bir arada zikrederek telmih yoluyla kahvenin değerine işaret etmektedir. Kahvenin kıymetini arttıran bir başka husus olarak beyitte, sevgilinin elmaya benzetilen çenesini âşikâr etmesi olduğu söylenmektedir. Kahve içmek için fincanı ağzına götürüp başını geriye doğru hafifçe kaldıran sevgilinin çenesinin, fincanın altından ortaya çıktığı düşünülmüştür:

Alıp şevkle içerdim mâ’-i hayvânveş anı zîrâ

Habeş-rû Bir Dilber-i Yemen: Kahve ve XIX. Yüzyılda Yazılmış “Kahve” Redifli Beş Gaze

Ki sîb-i gabgabın tasvîrin itmişdir ‘ayân kahve

(Kahve, sevgilinin güzel çenesinin resmini aşıkâr ettiği için onu, abıhayat gibi iştiyakla içerdim.)

Bu beytinde sofuya seslenen şair, cennet hurileri kendisine kahve sunarlarsa cennete gireceğini aksi hâlde cennete girmesinin mümkün olmadığını söylemektedir. Beyitte, kahvenin verdiği haz ve lezzetin cennette de olması gerektiği düşüncesinin vurgulandığı anlaşılmaktadır. şairin kahveyle ilgili sohbet ettiği kişinin statüsüne uygun bir terminoloji çerçevesinde beytini kurguladığı görülmektedir:

Ne mümkün cennet-i ‘adne duhûlüm bil eyâ sûfi

şu resme nâz ile vermezse ol hûr-i cinân kahve

(Ey sofı, eğer o cennet hurisi naz ile kahve vermezse bil ki Adn cennetine girmem mümkün değildir.)

Eşref, şiirinin son beytinde Allah’a hamdettikten sonra dünyada nimetin, işveli bir güzelle yemek yiyip kahve içmek olduğunu ifade etmektedir. İnsanın dünyada bulabileceği ve/veya tadabileceği en önemli nimet olarak kahve içmenin de zikredilmesi, kahvenin dönemin insanı için ne denli kıymetli olduğunu, nasıl vazgeçilmez bir tutkuya dönüştüğünü dile getirmesi bakımından önemlidir.

Ararken Eşrefâ ni‘met nedir bildim bi-hamdillâh

Cihânda nâzenîn ile yiyip içmekte nân kahve

Eşref (Elmacı, 2016: 287-288)

(Ey Eşref, Allah’a hamdolsun ki nimetin ne olduğunu ararken nazlı bir sevgili ile ekmek yiyip kahve içmek olduğunu bildim/öğrendim.)

5. Benderli Cesârî’nin “kahve duhân” Redifli Gazeli

“Benderli Cesârî’nin [öl. 1829] divanı ile divançesi, kahve ve kahve kültürünün çeşitli yönlerine dair verdiği önemli bilgiler bakımından ilgi çekicidir” (Batislam, 2021: 355). Cesârî, remel bahrinin *fâ‘ilâtün/fâilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilün* kalıbında ve 9 beyitten müteşekkil “kahve duhân”⁷ redifli gazelinde baştan sona kahve ile tütünü beraber içmekten bahsederek kahveyle ilgili pek çok fayda, lezzet ve zevkin kahve ile tütünün bir arada tüketilmesinden de elde edilebileceğini dile getirmektedir.

İlk beyitte keyif ehlinin kahve ve tütünü birlikte içerek keyiflerini sürekli tazelediğini söyleyen Cesârî, keyif erbabının kahve ve tütünün beraber tüketilmesinden aldığı hazzı dile getirmektedir. Tiryakiler için de kahve ve tütün birlikteliği son derece önemlidir. Hatta tiryakilerin özellikle Ramazan aylarında alalacele yenen iftar ve sahur yemeklerinden hemen sonra ardı ardına tütünle birlikte birkaç fincan kahve tükettikleri bilinmektedir. Abdülaziz Bey’in aktardığına göre 19. yüzyılda kâhya ve nedime kadınlar da evin hanımı gibi kahve ve tütünü birlikte içebilme hakkına sahip olup konakta çalışan diğer hizmetlilerin tütün ve kahve ihtiyaçları da işverenleri tarafından karşılanmıştır. İlaveten bahsedilen konaklarda tütün ve kahve tüketimi için özel bir oda tahsisi yapıldığı da kaydedilmektedir (Abdülaziz Bey, 1995: 191). Bundan başka ileri gelen devlet adamları, keyif için çarşı hamamlarına gittiklerinde orada da kahve ve tütünü beraber tüketmişlerdir (Abdülaziz Bey, 1995: 191). Benzer şekilde İngiliz seyyah Julia Pardoe, 19. yüzyılda iftar için misafir olduğu bir Türk konağında hem kadınların hem de erkeklerin kahve ve tütünü beraber tüketmekten aldıkları zevki tasvir etmektedir (Pardoe, 1999: 16-19). Kadın erkek

⁷ şiirin iki kelimeden oluşan redifinde kahve de yer aldığından bu manzumenin de kahve redifli şiirler arasında değerlendirilmesinin uygun olacağı düşünölmüştür.

fark etmeksizin toplumda her sınıftan insanın fırsat buldukları her ortamda kahve ve tütünü birlikte tüketme âdetinden zevk aldığı anlaşılmaktadır. Şair de toplumdaki bu yaygın tüketim tarzını şiirine taşımıştır:

Ehl-i keyfîñ keyfini hoş tâzeler kahve duhân

Anîñ için nûş iderler ser-be-ser kahve duhân

(Kahve ve tütün, keyif ehlinin keyfini güzel tazeler; onun için ikisini beraber içerler.)

Kahve ile tütünün birlikte içildiğinde gönülden her türlü sıkıntı ve kederi gidermede faydalı olduğunun dile getirildiği ikinci beyitte şair, sözü edilen keyif verici içeceklerin uyarıcı özellikleri ile insan üzerinde yarattığı psikolojik rahatlama bahsetmektedir:

Nef'i vardır giderir dilden kamu her gussayı

Koymaz aslâ kalbimiz içre keder kahve duhân

(Kahve ve tütün, gönülden bütün sıkıntıları gidermede faydalıdır; kalbimizde asla keder bırakmaz.)

Afyon ile içilen kahve ve tütünün ayrı bir zevk verdiğinden bahsedilen aşağıdaki beyitte ise bilhassa tiryakilerin ramazan ayında sarhoş edici maddelerin kullanımının terk edilmesinden kaynaklanan yoksunluğu iftar ve sahurda kahve, tütün ve afyonu birlikte tüketerek giderme uygulamalarına işaret edilmektedir:

Olsa ger bir kit'a afyon el verir gayrı neşât

İltimâs eyler anîñ ile meger kahve duhân

(Bir parça afyon mutlu olmak için yeterlidir; ancak afyon ile kahve ve tütün de olursa çok daha keyifli olur.)

Dilberin çubuğunun ucuna takılan ve içilecek tütünün içine yerleştirildiği ufak kap olan lülenin pek zarif olması gerektiği ile kahve ve tütünü beraber içebilmenin masraflı olduğunu belirten Cesârî, muhtemelen yaşadığı dönemde ortaya çıkan kahve ve tütün fiyatlarındaki artışa da işaret etmektedir:

Lûle-i dilber çubukda olmalıdır pek zarîf

Masraf için istiyor çok sîm [ü] zer kahve duhân

(Dilberin lülesi çubukta pek nazik olmalıdır; kahve ve tütün masrafı için çok altın ve gümüş gerektiyor.)

Taze/Yenice basma tütün⁸ alıp kahve ile yavaş yavaş içmek gerektiği şeklinde bir öneride bulunan Cesârî, beyitteki “Yeñice” kelimesini hem yeni üretilmiş basma tütün anlamında basma tütünün sıfatı olarak hem de Rumeli’de bulunan ve Osmanlı’nın tütün üretiminde önemli şehirlerden biri olan Yenice anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. Tütün alacak kişiye birinci anlamda yeni üretilmiş basma tütün, ikinci anlamda da ya Yenice ya da basma tütün alması önerilmektedir. Beyitteki “tâze tâze” ikilemesinden hareketle şairin iki ayrı tütünü kastettiği ve

⁸ Basma tütün, “sapı yaprak gibi genişçe olduğu için demet yapılamayan postal halinde satılan bir cins tütün yaprağı ve tohumu” (Derleme Sözlüğü, 1993/II: 544) olup Samsun tütününden mamuldür. Yenice’de yetiştirilen tütünün en kaliteli tütünlerden biri olup tütün içenlerin çok rağbet ettiği tütünler arasında yer aldığı kaydedilmiştir. Ahmet Talat Onay da *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* adlı sözlüğünde Yenice tütünü hakkında malumat verdikten sonra Rahmî mahlaslı bir şairin, yenice kelimesini hem “yeni, taze” hem de “Yenice şehri” anlamlarına gelecek şekilde ihamlı kullandığı şu beytini aktarmaktadır (2013: 384):

Zâhid mezâk-ı tecrübe-i ehl-i keyfde
Hoşdur meyin ‘atîki duhânın yenicesi

Habeş-rû Bir Dilber-i Yemen: Kahve ve XIX. Yüzyılda Yazılmış “Kahve” Redifli Beş Gaze

hangisinden alınırsa alınsın tütünün “tâze” olmasını ihtar ettiğini düşünmek mümkündür. İkinci mısradan ise kahve ve tütünün bir araya gelince nasıl tüketilmesi gerektiği “yavaşça” kelimesiyle belirtilmiştir:

Yeñice basma alırsañ tâze tâze var da al

İç yavaşça olduğı dem mâ-hazar kahve duhân

(Yenice basma tütün almak istiyorsan git de taze taze al; kahve ve tütün hazır olduğu zaman yavaş yavaş iç.)

Kahve ve tütünün sevgili ile yakınlaşabilme vesilesi olduğunun dile getirildiği aşağdaki beyitte Cesârî, Divan şiirinde geleneğin çizdiği çerçevde kavuşması mümkün olmayan âşık ile maşukun kahve ve tütün sayesinde yakınlık kurabildiğini dile getirmektedir. Geleneğin katı çerçevesinin kırıldığı 19. yüzyılda kaleme alınan şiirin bu beytinde sevgilinin ideal özelliklerini kaybettiği ve sevgili algısının köklü değişiklikler geçirdiği gözlemlenmektedir. Bu noktada beyitte kahve ile tütün, tabuları yık(ıl)mış sevgilinin özgürlüğünü ilan edeceği, âşıklarına karşı sergileyeceği hal ve tavırlarında herhangi bir kayda bağlı kalmayacağı bir ortamın kapılarını açan anahtar hüviyetindedir. Çünkü meclisler, mütemadiyen içecekler ve özellikle keyif verici olanlar etrafında kurulmuş ve gelişmiş sosyal müesseselerdir. Cesârî, kahve ve tütünün toplum yaşamındaki yeri ile sosyal ilişkileri şekillendirmedeki rolünü de klasik şiirin âşık maşuk ilişkileri üzerinden ortaya koymaktadır:

Bir sıcak yüz gösterip remz ile etdi keş-i râz

Yâr ile ünsiyete verdi haber kahve duhân

(Kahve ve tütün, sıcak yüz (yakınlık) göstererek işaretle sırları meydana çıkarıp sevgili ile nasıl yakınlık kurulacağının haberini verdi.)

Yedinci beyitte, gönül ehli için sarhoşluk veren şaraptan ziyade kahve ve tütünün daha itibarlı olduğu söylenerek bu keyif vericilerin şaraba tercih edildiği zikredilmektedir. Anlaşılan kahvenin toplum hayatında yarattığı etki ile konumunu kaybeden şarabın verdiği sarhoşluk artık istenen bir durum olmaktan çıkmıştır. Etrafında meclis kurulabilecek yeni keyif vericilerin günah ve ayıplanma/cezalandırılma kaygıları nedeniyle dinen de haram olan şaraba tercih edildiği veya şaraba eskisinden daha az rağbet gösterildiği ifade edilmektedir:

N’itmeli şürb-i şarâbî âdemi ser-mest eder

Ehl-i dil yanında oldu mu‘teber kahve duhân

(İnsanı sarhoş eden şarabı ne yapmalı/ne yapacaksın; gönül ehli için kahve ve tütün ondan daha itibarlıdır.)

Aşağdaki beyitte ise dostlarla tertip edilen sohbet meclisinde içecek olarak her zaman kahve ve tütünün münasip olduğu dile getirilmektedir. Kahve ve tütünün mecliste kavga gürültü istememesi ise bu durumun temel sebebi olarak gösterilmektedir. Bir önceki beyitte kahve ile tütünü şaraba tercih etme sebebini şarabın sarhoşluk verişine bağlayan şair, burada da yukarıdaki düşüncesini mecliste şarap içildikten sonra sarhoş olanlar arasında çıkan kavgaların istenmeyen bir durum hâline geldiğini söyleyerek devam ettirmektedir. Kahve ve tütün ise bu tür istenmeyen hadiselere sebebiyet vermediği için sohbet meclislerine daha uygundur:

Olsa sohbetde muvâfik her vakit ahhâb ile

Meclis içre istemez hiç şûr u şer kahve duhân

(Mecliste hiç kavga gürültü istemeyen kahve ve tütün, dostlarla sohbet her zaman münasıptır.)

Şiirinin son beytinde Cesârî, sözü daha fazla uzatmanın bir anlamı olmadığını, kahve ve tütünü birlikte içmenin zevkini ancak içenlerin tadabileceğini, içmeyenlerin ise lafla idrak edemeyeceklerini söyleyerek sözlerini tamamlamaktadır:

Ey Cesârî vasfın etdiñ bu kadar besdir yeter

Bilir anıñ keyfini her kim içer kahve duhân   Cesârî (Akkuş, 2010: 1337-1338)

(Ey Cesârî! Kahve ve tütünü bu kadar anlattığın yeter; onların keyfini/zevkini içen bilir.)

Sonuç

Kahve; hakkında meydana gelen tartışmalar ve sonucunda çıkan fetvalar, insanlar üzerinde kısa sürede bıraktığı tesir, etrafında oluşturduğu kültür dairesi, tüketiminin temel mekânı ve birer sosyalleşme müessesesi olan kahvehaneler, önemli bir ekonomik meta hâline gelmesi gibi birçok yönüyle Osmanlı devletinin ve toplumunun gündemini uzunca bir süre meşgul etmiştir. Devlet ve toplum üzerinde böylesine tesir bırakan bir ieeğinin edebî mahsullerde ve hassaten şiirde adından söz ettirmesi çok gecikmemiştir. Kahvenin kültürel tarihi açısından bilhassa “kahve” redifli gazellerin hususi bir yeri vardır. şairlerin gözüyle kahvenin, dönemin insanı tarafından nasıl algılandığına da bu manzumeler sayesinde şahit olunabilir. Kahvenin edebî serüveni kahve hakkındaki beyit ve sözü edilen müstakil şiirler üzerinden takip edilirken kahve etrafında şekillenen edebî hususiyetlerin edebiyat tarihi için de önemli veriler sunacağı muhakkaktır.

Bu çalışmada 19. yüzyıl şairlerinden Diyarbakırlı Kâmî, Kerküklü şükrî, Kıbrıslı Hilmî, İstanbullu Eşref tarafından kaleme alınan “kahve” ve Benderli Cesârî’nin nazmettiğı “kahve duhân” redifli gazelleri incelenmiştir. Bu şairler klasik şiirin benzetme ve hayal dünyası çerçevesinde kahveyi şiire taşımiş; kahve tarihi ve kültürü, toplumun kahveye bakışı, 19. yüzyılda kahveyle ilgili yaşanan kimi sıkıntılar vb. hususiyetleri şiirlerinde dile getirmişlerdir.

İncelenen şiirlerde Diyarbakırlı Kâmî realist bir tavır tercih etmiş, diğeri şairlere göre edebî sanatlarla daha az başvurarak âdeta kahvenin serencamını hayatın içinden kesitler sunarak sade bir dille nazmetmiştir. İstanbullu Eşref’in sevgilinin güzellik unsurlarına dayalı bir üslupla idealize edilmiş kahveden bahsettiğı görölmektedir. Kıbrıslı Hilmî’nin herhangi bir vezne uygunluk göstermeyen ancak anlam bakımından bir noksanı da bulunmayan kahve redifli gazeli, belki de şekilden ziyade muhteva önemsendiğı için veznin feda edildiğini, kahveye dair söylediklerinin herhangi bir kayda bağlı kalmadan herkese hitap edebilmesi istendiğinden bu yolun tercih edildiğini düşünörmektedir. Cesârî’nin saz veya meydan şairlerine yaklaşan edası sayesinde kahve ile ilgili hususiyetleri toplum yaşantısından devşirdiğı tasvirlerle şiire taşıdığı görölmektedir. Kerküklü şükrî ise salgın hastalıklar, isyanlar, iç karışıklıkların sebep olduğu tahribat vb. sıkıntıların kol gezdii Kerkük’te toplumun kahveye bakışı ve tüketim tarzı hakkında ipuçları verdikten sonra kahveyi, kara günler için bir sığınak olarak zikretmektedir. şiirler dikkatle okunduğunda toplum hayatında önemli bir yere sahip olan kahvenin, edebiyatta da genellikle faydaları, rengi, kokusu ve lezzeti ile çeşitli hayal ve benzetme unsurları çerçevesinde ele alındığı görölmektedir. Bu tür şiirlerin tarih ve edebiyat yanında tıp, gastronomi ve sosyoloji gibi birçok alana da katkı ve malzeme sunacağı düşünölmektedir.

Kaynakça

- Abdülaziz Bey (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* (Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Açıkgöz, N. (1999). *Kahvenâme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akkuş, Y. (2010). *Benderli Cesârî'nin (Ölüm: 1829) Divânı ve Divânçesi (İnceleme-Tenkitledi Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Arendok, C. V. (1977). Kahve. *İslâm Ansiklopedisi*. C. VI. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. s. 95-100
- Arslan, M. (2004). *Antepli Aynî Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Arslan, M. (2009). *Ziver Paşa-Divan ve Münşe'ât*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, M. U. (2018). *Diyarbakirli Kâmî ve Divanı*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Atik, A. (2016). *Müderrişâde Sadullah İzzet Divanı*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2019). *Kahveniz Nasıl Olsun?* (4. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Batıslam, H. D. (2021). Vahyî'nin Kahve Gazeli. *Prof. Dr. Pervin Çapan Armağanı* (Haz. Nagehan Uçan Eke-Nilüfer Tanç). Muğla: Muğla Sutku Koçman Üniversitesi Yayınları, s. 352-361.
- Baykal, B. S. (1981). *Peçevi Tarihi I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Desmet-Grégoire, H. (2022). Giriş. *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* (Ed. Helène Desmet-Grégoire-François Georgeon; Çev. Meltem Atik-Esra Özdoğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 13-24.
- Doğan, A. (2017). *Aşk'ın Kalbe Yolculuğu-Dönüşüm Sürecindeki İnsanın Sembolik Seyahati ve Hüsn ü Aşk Örneği* (2. Baskı). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Elmacı, B. (2016). *İstanbullu Eşref Divanı (Metin-İnceleme)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gelibolulu Mustafa Âli (1978). *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları* (Haz. Orhan Şaik Gökyay). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Georgeon, F. (2022). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri. *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* (Ed. Helène Desmet-Grégoire-François Georgeon; Çev. Meltem Atik-Esra Özdoğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 13-24.
- Gürel, R. (t.y.). *Enderunlu Vâsıf Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Hattox, R. S. (1988). *Kahve ve Kahvehaneler-Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işın, E. (2016). Sohbet Mekânı Olarak Kahvehaneler (Ed. Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann) *Soframız Nur Hanemiz Mamur-Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*. İstanbul: Alfa Yayınları. s. 227-236.
- Kesik, B. vd. (2018). *Kıbrıslı Hilmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Divançesi ve Diğer Şiirleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Habeş-rû Bir Dilber-i Yemen: Kahve ve XIX. Yüzyılda Yazılmış “Kahve” Redifli Beş Gaze

- Koç Keskin, N. (2018). *Örneklı ve Resimli Osmanlı Çiçek Adları Sözlüğü*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Komisyon (1993). *Derleme Sözlüğü*. C. II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Komisyon (2018). *Türkçe Sözlük*. C. 1-2. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuzucu, K. ve Koz, M. S. (2015). *Türk Kahvesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1992). *Dîvân-ı Kebîr* (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı). C. II, V, VII. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mustafa Safâyi Efendi (2005). *Tezkire-i Sâfâyi (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idi'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks* (Haz. Pervin Çapan). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Pardoe, J. (1999). *Miss Pardoe'nun Gözüyle 19. Yüzyıl Osmanlı Yaşantısı* (Çev. Banu Büyükkal). İstanbul: Boyner Holding Yayınları.
- Saraçgil, A. (2022). Kahvenin İstanbul'a Girişi. *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* (Ed. Heléne Desmet-Grégoire-François Georgeon; Çev. Meltem Atik-Esra Özdoğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 25-39.
- Yalçınkaya, Y. (2019). *Kerküklü Seyyid Şükrî Dîvânı (Notlandırılmış Metin-İnceleme)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.